

Андрій Рибак

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ У “ПОСТПОМАРАНЧЕВИЙ ПЕРІОД” В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано особливості та характерні ознаки конфліктів у політичній сфері України після президентських виборів 2004 р. Підкреслено їх вкрай деструктивний характер, що загрожує національній безпеці держави, а також зроблено висновок про “вихід” конфліктів за межі існуючих теоретичних схем і, як наслідок, неспроможність розв’язання традиційними для демократичного суспільства способами.

Peculiarities and characteristic features of “post orange revolution” conflicts in the political sphere of Ukraine are being analyzed in the article. Their extremely destructive character that threatens the national safety of Ukraine has been highlighted. The conclusion has been drawn that the above mentioned conflicts break existent theoretical prerequisites and, as a result, they appears to be unresolvable by traditional democratic means.

У політології під конфліктом (від лат. *conflictus* – зіткнення) розуміють завершальну ланка механізму розв’язання суперечностей у системі суспільних відносин. Іншими словами, конфлікт – це не відхилення від суспільних правил, а норма співіснування людей у соціумі, форма встановлення і зміни пріоритетів у системі інтересів, потреб, взаємин у суспільстві взагалі.

Відзначаючи певні позитивні соціальні функції конфлікту, водночас слід зауважити, що ці ролі та функції різняться залежно від типу суспільства, в якому вони виникають і розвиваються.

Проблема соціальних (політичних) конфліктів є предметом зацікавлення багатьох як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Проте праці, присвячені аналізу найвищої стадії політичного протистояння після президентських виборів 2004 р., нам не відомі.

Мета нашої статті – простежити особливості перманентних політичних конфліктів “постпомаранчевого” періоду в рамках проходження трансформаційних процесів. Відштовхуючись від усталених теоретичних уявлень про зміст та особливості конфліктів

у політичній сфері, ми намагалися виокремити специфічні риси останніх, особливості їх виникнення і розвитку та вплив на проходження політичного процесу. Відтак, методологічною основою дослідження став метод спостереження в сукупності з загальнологічними методами аналізу та синтезу.

Згідно із загальноприйнятими уявленнями, основною причиною політичного конфлікту, частіше за все, виступає обмеженість ресурсів, на які претендують різні соціальні верстви, групи або окремі індивіди, але яких (ресурсів) не вистачає для задоволення інтересів чи потреб усіх зацікавлених суб'єктів. Причиною політичного конфлікту в соціально-політичних спільнотах або між ними виступає сумнів індивідів або груп в законності і справедливості наявного розподілу матеріальних та інших благ.

Ще одним важливим чинником виникнення політичного конфлікту є боротьба за владні повноваження, їх реалізація або утримання. На цій основі часто виникають глибокі розбіжності між різними політичними силами, партіями, їх лідерами тощо через відмінність поглядів, а іноді непримиренність інтересів, несумісність цілей і орієнтацій.

В узагальненому вигляді дослідник С. Шубін причини виникнення політичного конфлікту зводить до наступних чинників: обмеженість матеріальних ресурсів та ціннісних орієнтацій і значні обмеження з боку представників влади; протилежність інтересів мас з інтересами правлячої еліти (сюди ж можна додати також суперечки всередині еліт – *А.Р.*) пряме політичне, ідеологічне, економічне зіткнення пригноблених з інтересами тих, хто має владу та інші блага¹.

У сфері практичної діяльності при осмисленні конфліктності принциповим стає також питання дотримання адекватності і коректності відносин між акторами різних орієнтацій при формуванні комунікативного простору. До таких проблем належних проблем толерантності.

Толерантність як така є характеристикою способу спілкування або конфліктної культури суб'єктів, що займають різні ідеологічні позиції. Протилежністю толерантності в цьому сенсі виступатиме антагонізм або ідеологічна нетерпимість. Якщо носіями конфліктних відносин виступають люди, то психологія, яка визначає їх

¹ Шубін С.П. Соціально-філософські аспекти сучасного політичного конфлікту на Півдні України // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 6. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2004. – С. 157.

поведінку, стає найважливішим чинником конфліктогенних просторів². А тому особистісні характеристики еліт, їх свідомість та культура (і не лише політична) відіграють колосальну роль у процесах конструктивного погодження інтересів чи їх зіткнення. Особливо це стосується політиків у незрілих демократіях.

Однією з ознак, які властиві будь-яким трансформаційним процесам у напрямку до демократії, є підвищений рівень суспільно-політичної конфліктності. Загалом, наявність конфлікту – характерне явище не лише для перехідного суспільства та політичної системи, оскільки цим поняттям описується будь-яка конкурентна взаємодія двох чи більше сторін у процесі артикулювання та відстоювання власних інтересів, прав чи повноважень. У такому сенсі плюралізм, властивий соціальним відносинам у демократичних суспільствах, виступає основою виникнення конфліктів, які набувають свого втілення у політичній, економічній, правовій чи будь-якій іншій сфері³.

З одного боку, політичний плюралізм, розподіл влади, електоральна змагальність, юридична рівність індивідів є ознаками громадянського суспільства і дають можливість утримувати на легальних засадах соціально-політичні конфлікти та зменшувати напруження, що виникає в суспільстві, забезпечувати використання демократичних інститутів для стабілізації існуючого ладу. Але з іншого боку, саме можливість гри за демократичними правилами і призводить дуже часто до конфліктних ситуацій. "Кивання" на громадянські права і можливості різноманітними законними способами їх відстоювати часто використовується як привід або механізм власного позиціонування у політичному комунікативному просторі.

Очевидно, слід погодитись із професором О. Бабкіною, що демократія – це спосіб і умова діалогу, компромісного узгодження, взаємного обмеження суперечливих і конфліктних інтересів, досягання і переконань різних суб'єктів соціального процесу. Однак у реальному житті не всяка демократія їх гарантує. Крім того, в перехідних суспільствах, в умовах незавершеності політичних процесів і невизначеності суспільно-політичної моделі розвитку, використання цих критеріїв не тільки скомпроментовано, а й може

² Коротец І.Д. Ментальне утворення нейтралізації конфліктогенності сучасного простору культури // http://portal.rsu.ru/science/modernisation/i_L/Korotec.doc

³ Литвин В. Сучасна Україна у дзеркалі суспільно-політичних конфліктів // http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/vistupi/litvin/uradk_02_11_23.html

призвести до послаблення керованості суспільством або навіть до встановлення недемократичних форм правління демократичними засобами⁴.

Дослідник Н. Сокур основну причину конфліктогенності перехідного до демократії суспільства вважає також в тому, що відбувається руйнування старої системи ціннісних орієнтацій і психологічно важливих точок опори в суспільстві. Це руйнування не може відбуватися без конфліктів, без радикальних змін політичних і особистісних позицій. Не може не позначитися на причинах соціальної напруженості в перехідному суспільстві велика тривалість суспільно-політичних перетворень перехідного часу⁵.

Однак якщо у стабільних політичних системах соціальні конфлікти, як правило, вирішуються шляхом або консенсусу, або пошуку такого рішення, яке відповідало б інтересам усіх сторін-учасниць конфлікту, то небезпекою, яка властива перехідним політичним системам, є те, що через відсутність механізмів вирішення конфліктів їхній позитивний потенціал дуже швидко стає руйнівним. Відтак, конфлікт має усі шанси перетворитися із форми суспільно-політичного розвитку на вкарай негативне явище, яке фактично повністю унеможливило будь-які конструктивні реформотворчі дії.

Дослідження специфіки розвитку політичних конфліктів у сучасних постіндустріальних суспільствах змусило Р. Дарендорфа зробити висновок, що досягнення свободи, реалізація цінностей демократії, прав і свобод людини і громадянина можливі лише у світі регульованого конфлікту чи такого, якому притаманні ознаки збалансованості. Тобто лише регульовані політичні конфлікти здатні виконувати для держави і суспільства певну позитивну роль. Зміст таких "позитивних" конфліктів полягає у виявленні реальних суспільних суперечностей, більш чіткому усвідомленні суспільних інтересів та сприянні змінам в суспільстві і політиці⁶.

Отже, вчені небезпідставно констатують, що всі суспільства, що трансформуються, підкреслено конфліктогенні. На нашу думку, особливо конфліктогенними стають процеси, пов'язані з певними

⁴ Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства // <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=442>

⁵ Державна політика по зниженню соціальної напруженості у перехідному суспільстві (сфера трудових відносин) 2001 года. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Н.В. Сокур; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2001. – 20 с.

⁶ Литвин В. Сучасна Україна у дзеркалі суспільно-політичних конфліктів // http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/vistupi/litvin/uradk_02_11_23.html

епохальними явищами у рамках загального процесу трансформації (наприклад – “помаранчева революція”). Тоді конфлікти можуть набувати нової якості, нових форм і бути як своєрідною завершальною фазою протистоянь та рухом у напрямку до стабілізації і переходу політичної системи на якісно новий рівень функціонування, так і носити реакційний характер і мати наслідком певний відкат від прогресивних зрушень (Очевидно, розвиток політичних процесів після останніх президентських виборів є прикладом цього).

До подій кінця 2004 р. дестабілізуючими чинниками, які найчастіше призводили до конфліктних ситуацій, вчені називали такі: напруженість між різними гілками влади, передусім між законодавчою і виконавчою; протистояння між “лівими” та “правими”, тобто між політичними силами прокомуністичного й проросійського спрямування та національноорієнтованими; напруженість по лінії “регіон-центр-регіон”, боротьба регіональних політичних і фінансово-промислових еліт за вплив на прийняття рішень у центрі; низький рівень легітимності влади тощо⁷.

Після “помаранчевої революції” “ареали” чи напрямки конфліктів у рамках політичної системи та її підсистем, на нашу думку, зазнали певних принципових змін. У першу чергу це пов’язано з декількома чинниками як об’єктивного характеру, зумовленого особливостями трансформаційних процесів та спадком попередніх років, так і суб’єктивними, доволі штучними, пов’язаними з особистостями політиків:

– певними зрушеннями у суспільній свідомості як політикуму, так і пересічних громадян, частковим переходом на новий рівень політичного дискурсу, який хоча і є прогресивним шаблоном трансформації, але, водночас, містить у собі загрози якісно нових конфліктогенних ситуацій;

– “активізацією вулиці” (у переважній більшості штучною), як приклад використання демократичної форми відстоювання прав громадян у політиканських цілях, що призводить до дискредитації цього способу тиску на владу. Проплачені мітинги і пікети, разом з блокуванням трибуни для виступу в парламенті, стають невід’ємним атрибутом політичних протистоянь. Не в останню чергу внаслідок цього у суспільній свідомості вкорінюється стереотип, що виконання законів є необов’язковою складовою функціонування суспільно-державного організму і, що головними нормами, які регулюють життя соціуму, є “підкилимні” домовленості

⁷ Національна безпека України 1994-1996рр. // <http://www.niss.gov.ua/book/otch/zmist.htm>

між так званими топ-політиками. Значення законів та Конституції зведено фактично нанівець. Це надзвичайно небезпечні тенденції, які несуть колосальну загрозу для подальших фаз переходу;

– переходом так званих “кучмістів” у табір “помаранчевих”, що нагадує ситуацію початку 1990-х, коли лєвова частка колишньої партійної номенклатури фактично очолила владний олімп. Подальший хід подій (у 2006-2007 рр.) взагалі фактично звів нанівець так довго очікуваний процес зміни еліт. Причому, у суспільній свідомості все ж панувало уявлення існування “нової влади”. Як показало життя, з обійми випали лише одиниці, після певних кадрових перестановок багато чого стало на свої місця. Система не втратила таких своїх якісних характеристик, як бюрократизм та корумпованість;

– ще більше посилення у суспільстві та політикумі позиціонування “свої-чужі”, “східняки-західняки” тощо і постійне нагнітання пристрастей навколо спеціально порушених гострих питань, протилежні відповіді на які “заготовлені” представниками кожного з політичних таборів;

– набуттям чинності змін до Конституції у частині розподілу повноважень між президентом та парламентом, що, власне, і є основним каменем спотикання і першопричиною багатьох конфліктів.

Згадані вище чинники, перелік яких є далеко не вичерпаним, пов’язані з ознаками та характерними особливостями сучасних конфліктних ситуацій в Україні:

– вони (конфлікти) справді носять характер боротьби за владні повноваження і ресурси, але не з прагненням до ефективного урядування, а з метою отримання або посилення контролю за економічними процесами у вузькогрупових цілях. Протистояння з альтернативними пропозиціями розв’язку справді актуальних для розвитку суспільства проблем підмінюється штучно створеними часто антиукраїнськими питаннями;

– опоненти не мають на меті мінімізувати вихід назовні інформації про протиборство інтересів всередині України, а, навпаки, часто-густо заохочують стороннє втручання у різноманітних формах і масштабах на свою користь. Як наслідок, жодна політична сила не зважає на постійні удари по іміджу нашої держави, що тягне за собою не лише негативне сприйняття України загалом, а й суттєво впливає на подальше політичне та економічне співробітництво з провідними країнами світу;

– нівелювання національних інтересів у зовнішній політиці, а то й удар по них заради внутрішньополітичних дивідендів у ви-

гляді виборчої підтримки з боку певних суспільних груп. Причому, виходить парадоксальна ситуація, коли деякі політичні сили породжують міф, який ґрунтується на залишках радянської стереотипованої свідомості, впроваджують його в маси і, вже пізніше, видають його за частину своєї політичної програми і активно відстоюють відповідну політичну лінію, чудово усвідомлюючи її хибність, а подекуди й згубність. Таким чином, політичні програми є звичайним інструментом у боротьбі, а суспільні верстви, які щиро вірять у них, є цинічно обманутими громадянами пострадянської держави;

– ще однією особливістю є те, що такими інструментами (приводами для протистояння) є речі, до яких необхідно ставитись надобережно в умовах незавершеності процесів формування національної ідентичності, а тим більше, роблячи предметом політичного дискурсу: мова, релігія, зовнішньополітичні орієнтири тощо;

– на конфлікти в рамках одних і тих же політичних інституцій часто впливає особистісний суб'єктивний чинник та психологічна різносуб'єктивність, що породжує проблеми толерантності у процесі політичного дискурсу (Прикладом може бути відмінне психологічне настановлення Секретаріату Президента до різних глав уряду: тон дискусій з Ю. Тимошенко відрізняється від стилю спілкування з В. Януковичем, коли той займав посаду Прем'єр-міністра. Причому, зворотня реакція є теж відмінною).

Подібна конфронтація на владному олімпі призводить до розколу в суспільному і політичному середовищі. Це означає, що одні, абсолютно суб'єктивні і штучні конфлікти, породжують інші, більш масштабні, врегулювати які вже дуже складно і які суттєво загрожують соціальній стабільності та навіть національній безпеці.

Не є здоровою ситуація, коли теза про "нормальність" конфлікту використовується для того, щоб легітимізувати в очах суспільства та міжнародної спільноти боротьбу за ресурси влади, оскільки саме вона лежить в основі більшості, якщо не всіх політичних конфліктів.

Відтак поняття політичного конфлікту підмінюється фактично наявним конфліктом між політиками, або конфліктом у політиці, у випадку яких про будь-який конструктивізм і корисність говорити не доводиться. В основі конфлікту між політиками можуть бути різноманітні мотиви та інтереси – особисті, групові, кланові та ін.

Отже, це не політичний конфлікт, а модифіковано-політичний (псевдополітичний), звідси – складність його розв'язання напра-

цьованими в теорії методами, неконтрольованість та проблематичність вирішення традиційними політичними способами, несподіваність розв'язки, специфічний вплив на подальше розгортання політичних процесів тощо.

З цього випливає ще одна властивість сучасних політичних конфліктів – нездатність суб'єктів діяти за цивілізованими правилами політичної боротьби. На відміну від конституційних шляхів, коли політична боротьба ведеться через такі інститути, як вибори, парламентська діяльність, політичні конфлікти в Україні надто часто намагаються перевести у неінституційну сферу. Причому, це жодним чином не означає, що їх не можна вирішити з допомогою демократичних механізмів.

Важливою ознакою сучасних конфліктів в українській політиці є “псевдопублічність”. Справді, сучасні політики намагаються винести конфлікт на загальне, але: по-перше, легалізують його в очах громадськості, опираючись на відверто неправдоподібні тези про “відстоювання суспільного блага своїми діями”, і, по-друге, піддають розголосу суперечки між собою не з метою винести на суд громадськості якесь дискусійне питання і отримати відповідь на нього, а з метою понизити рейтинг опонента і підняти свій власний.

Внаслідок спотворення правил політичної гри та надвелику персоніфікацію політичної боротьби, більшість із сучасних конфліктів починають носити характер загальносуспільних: виникають на основі якоїсь однієї “проблеми”, яка опосередковано впливає на виникнення інших, що творять у сукупності ситуацію “різностороннього протистояння” з декількома векторами і малопрогнозованими сценаріями розвитку (візьмемо для прикладу ситуацію з дубляжем іноземних фільмів українською мовою, яка у результаті використання в політичних цілях обросла масою інших штучних питань національно-культурного характеру і в результаті використовується зовнішніми силами як привід для втручання у внутрішні справи нашої держави).

Відповідно значна кількість конфліктів, які сьогодні виникають в Україні, потребують для свого розв'язання вже не просто якоїсь одноразової дії чи одиничного рішення, а цілого комплексу надзвичайно складних заходів, які можуть спрацювати виключно в умовах хоча б часткового притуплення особистісних амбіцій топ-політиків.

Певним чином це нагадує ситуацію, коли, забувши про первісні, вихідні причини суперечки, люди знищують одне одного тіль-

ки тому, що це перетворилося на звичку. Причому, поняття "свій-чужий" часто відходить на другий план, і союзники з опонентами часто міняються місцями, що є ще однією характерною ознакою конфліктів після "помаранчевої революції".

Сукупність конфліктогенних ситуацій вже давно утворили систему, переплелися та поєдналися, сформувавши своєрідний зсув, який посилюється дією "ефекту мультиплікатора" і загрожує як державі, так і суспільству. Відтак, стає неможливим проаналізувати всі схеми, за якими розгортаються сучасні конфлікти.

Глибинним мотивом учасників політичних протистоянь практично завжди є уникнення відповідальності, намагання перекласти її на партнера по владі. Тут діє своєрідний закон перекладання відповідальності.

Якими ж є наслідки і результати гострих протистоянь та конфліктів у сучасній українській політиці? Одним з найтяжчих є перманентне гальмування процесів модернізації. Банальний приклад: блокування парламентської трибуни вже неодноразово уповільнювало або й взагалі робило неможливим прийняття важливих нормативних актів, які за своїм змістом є "нейтральними" до тих чи інших політичних баталій, але стають "заручниками" періодичних конфліктів. Таким чином, у багатьох сферах суспільного життя нормативно-правове регулювання не відповідає вимогам часу і тягне за собою відставання на шляху до Європи як стратегічної мети.

До наслідків також можна віднести наростання суспільної напруги та гальмування процесів творення модерної української нації, об'єднаної національною ідеєю та спільним психологічним становленням до минулого, теперішнього та майбутнього. Це чи не найплачевніший результат діяльності українських політик(ан)ів.

Окрім того, конфлікти на вищому політичному рівні прямо-пропорційно впливають на наростаюче порушення законності на різних рівнях в умовах фактичного розвалу судової системи як механізму захисту прав. Останнє, до речі, можна трактувати як "самостійний" наслідок політичних конфліктів: судова гілка влади часто стає заручником політичної боротьби, внаслідок чого профанується рядизка основоположних принципів судочинства.

Наслідком також є формування негативного іміджу держави в очах міжнародної спільноти, часткове підтвердження тези про неготовність українців жити у власній незалежній державі, невміння представників різних таборів політикуму об'єднатись у випадку зовнішніх викликів чи потреби просування національних інтересів, "потирання рук" від зовнішніх поразок опонентів, що призводить

до матеріальних і нематеріальних втрат на міжнародній арені і надає тактичну перевагу іноземним суперникам чи опонентам.

Більше того, ще й досі не викорінена із суспільної свідомості орієнтація на жорстку авторитарну владу, начебто здатну розв'язувати всі проблеми швидкими карально-репресивними чи ультимативно-наказовими діями, сьогодні доповнюється ототоженням демократії з тим безладдям і соціальною несправедливістю, які нині притаманні Україні.

Очевидно, що сьогодні потребують зміни передусім психологічні настановлення політиків, їхня мотиваційно-цільова сфера, а не зовнішні сторони діяльності. Інакше, попри будь-які новації у виборчому законодавстві та конституційному перерозподілі повноважень, конфліктогенний потенціал влади неминуче відтворюватиметься у тих же самих або й більших масштабах, змінюватимуться лише конфліктуючі інстанції та лінії протистояння.

Взаємовідносини на найвищих щаблях влади, їх конструктивний або деструктивний характер, вміння вести діалог або постійна конфронтація, аж до виникнення конфлікту, прямо впливають на рівень довіри суспільства до влади, у якого є свої граничні показники. За умови, коли цей показник падає нижче критичної межі, політика починає працювати, так би мовити, в автономному режимі, у відриві від справді актуальних питань розвитку суспільства, і останнє вже не вбачає в діях політичної еліти жодної користі для себе. Відтак, це може призвести до посилення відчуження населення від влади і відхилення у розвитку громадянського суспільства.

Сучасний стан розвитку політичної системи в Україні набув ще більшої непрогнозованості, процеси в її рамках фактично не піддаються керуванню з допомогою демократичних механізмів. Відсутні передумови для розробки та втілення в життя середньо- та довгострокових стратегій розвитку держави (які є вкрай необхідними). В умовах жорсткої конкуренції в глобалізованому світі та відчутному посиленні зовнішніх загроз окреслений конфліктогенний і вкрай деструктивний спосіб взаємин так званих політичних еліт набуває відверто злочинного характеру.

Та найбільша проблема, мабуть, у тому, що на найближчі роки важко простежити можливі перспективи зміни ситуації на краще. Це може призвести до накопичення критичної маси суспільного невдоволення та нового вибуху у вигляді масових громадських виступів. Щоправда, масштаби акцій 2004 р. навряд чи можна буде відтворити.

Література:

1. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства // <http://www.personal.in.ua/article.php?id=442>
2. Державна політика по зниженню соціальної напруженості у перехідному суспільстві (сфера трудових відносин) 2001 года. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Н.В. Сокур; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2001. – 20 с.
3. Коротец И.Д. Ментальные условия нейтрализации конфликтогенности современного пространства культуры http://portal.rsu.ru/science/modernisation/i_L/Korotec.doc
4. Криза влади, її відображення у масовій свідомості і завдання політичної психології // <http://politicon.iatp.org.ua/Library/sljusarevski/sljus74.htm>
5. Литвин В. Сучасна Україна у дзеркалі суспільно-політичних конфліктів // http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/vistupi/litvin/uradk_02_11_23.html
6. Національна безпека України 1994-1996pp. // <http://www.niss.gov.ua/book/otch/zmist.htm>
7. Шубін С.П. Соціально-філософські аспекти сучасного політичного конфлікту на Півдні України // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 6. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2004. – С. 157-160.